

Dr hab. Mirosław Górecki, prof. ucz.

Uniwersytet Warszawski

Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr Klaudii Maksim-Dąbrowskiej

pt. *Aktywizacja słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku jako przykład*

realizacji potrzeb seniorów w perspektywie współczesności

(konfrontacje polsko-czeskie)

Idea aktywnego życia w jego ostatniej fazie, pomyślnego starzenia się i samodzielnej starości (nie dotyczy to rzecz jasna osób w pełni niesprawnych fizycznie i intelektualnie) jest upowszechniana z dwóch powodów: po pierwsze, dla obalenia pejoratywnych skojarzeń na temat starości i związanych z nią stereotypów, a po drugie, dla nadania odpowiedniej rangi zasadzie ustawicznej partycypacji w życiu społecznym i wykorzystania potencjału seniorów dla dobra ogółu społeczeństwa. Dlatego samo podjęcie tematyki aktywizacji słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku oraz badań porównawczych (w Polsce i w Czechach) jest ważne i stanowi wkład w dyskusję nad tym zjawiskiem. W dotychczasowej literaturze z zakresu nauk społecznych brak jest ujęć całościowych. Są to zwykle przyczynki, w których podejmuje się badania wąsko ujętych zagadnień, związanych zwykle z jakąś jej konkretną formą.

Przedmiot, zakres i cel tej pracy są przedstawione w sposób jasny i precyzyjny. Przedmiotem badań była aktywizacja seniorów – słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce i w Republice Czeskiej, a celem – rozpoznanie potrzeb i form aktywizacji słuchaczy wybranych placówek edukacyjnych oraz przedstawienie, w jakim zakresie owe formy aktywizacji umożliwiają zaspokojenie potrzeb seniorów. Autorka sformułowała dwa główne problemy badawcze: 1. w jakim zakresie różnorodne metody i formy aktywizacji seniorów realizowane w uniwersytetach trzeciego wieku pozwalają na realizację/zaspokojenie ich potrzeb w perspektywie współczesności; 2. w jakim zakresie idea uniwersytetu trzeciego wieku – aktywizacja seniorów może stać się przykładem/implikacją dla rozwoju świadomości społecznej w przedmiotowym zakresie, oraz upowszechnienia edukacji i aktywizacji

seniorów w szerszej/lokalnej przestrzeni miasta/regionu. Badania ankietowe zostały przeprowadzone częściowo w sposób tradycyjny (bezpośredni) i częściowo, z powodu pandemii COVID-19, w formie ankiety internetowej Google na próbie 283 słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku (170 osób w Polsce i 113 – w Republice Czeskiej) oraz z 11 wykładowcami (10 z Polski i 1 z Czech) i z 2 osobami współpracującymi z seniorami (po 1 z Polski i z Czech). W bardzo ograniczonym zakresie pozyskano materiał z pisemnych wywiadów narracyjnych – „Moja opowieść” i z propozycji tematu formy graficznej – „Najlepsze wspomnienie”. Moją jedyną wątpliwość budzi umieszczenie w kwestionariuszu ankiety dla słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku na 44 pytań aż 25 pytań otwartych. Wszak nie były to badania eksploracyjne i większości z nich mogła mieć postać pytań półotwartych.

Zgodnie z obowiązującym kanonem rozprawa doktorska mgr Klaudii Maksim-Dąbrowskiej składa się z trzech części: teoretycznej, metodologicznej i empirycznej, opatrzonej wstępem i zakończeniem, bibliografii zawierającej ponad 110 pozycji głównie polskich autorów, a także aneksów, na które składają się wykorzystane w badaniach własnych autorskie narzędzia badawcze w języku polskim i czeskim. Układ pracy jest prawidłowy, zarówno podział treści, jak i kolejność rozdziałów nie budzą zastrzeżeń.

Część teoretyczna rozprawy zawiera cztery rozdziały (I – IV). W rozdziale I zostały przedstawione następujące wątki: starzenie się jako globalny proces demograficzny, sytuacja zdrowotna ludzi starych, polityka społeczna wobec problemów starości w Polsce i w Czechach, opieka długoterminowa nad osobami starymi w obu krajach, rola pracy zawodowej w życiu jednostki, organizacja czasu wolnego przez osoby po przejściu na emeryturę, czynniki wpływające na tempo starzenia się społeczeństw i jego konsekwencje. Słusznie Autorka zauważa, że sposób spędzania czasu wolnego przez ludzi starych koresponduje najczęściej z ich wcześniejszymi zainteresowaniami, preferencjami i potrzebami w tym zakresie oraz z utrwalonym z poprzednich etapów życia stylem ich codziennego funkcjonowania (s. 35). Podkreśla – z czym trudno się nie zgodzić – że ważna staje się dbałość o wysoką jakość życia, poczucie jego sensu i uporanie się z trudnościami życiowymi, aby seniorzy mogli jak najdłużej być samodzielni i uczestniczyć w kreowaniu rzeczywistości (s. 39). Dlatego zachodzące procesy demograficzne wymuszają do przeorientowania zadań państwa, przyjmowanie nowych priorytetów w polityce społecznej i dokonywania zmian w sektorze finansów publicznych w celu zaspokajania potrzeb rosnącej liczby ludzi starych, a nie zastępowanie ich działaniami, które mają tylko na celu

zaspokajanie potrzeb doraźnych i rozwiązywanie doraźnych problemów społecznych seniorów.

W rozdziale II Autorka skoncentrowała się na procesie starzenia się w aspekcie biologicznym i psychospołecznym, specyfice i rodzajach potrzeb ludzi starych, problemach seniorów, adaptacji do starości, roli człowieka starego w rodzinie ze szczególnym uwzględnieniem roli babci i dziadka, jakości życia seniorów i gerontologii jako dyscyplinie naukowej badającej proces starzenia się i starości. Problemy ludzi starych zostały tylko wymienione, ale nie opisane (z wyjątkiem samotności) i brak też przedstawienia sposobów ich rozwiązywania.

W rozdziale III zaprezentowano zagadnienie aktywizacji ludzi starych, genezę, rozwój, rolę i zadania uniwersytetów trzeciego wieku, ogólną charakterystykę tych placówek edukacyjnych w Polsce i w Czechach. Autorka bardzo dobrze opracowała ten rozdział, ale pominęła jeden bardzo ważny wątek związany z aktywnością ludzi starych, a mianowicie wolontariat seniorów. Jest on wysoko cenioną działalnością społeczną osób zaawansowanych wiekiem, którzy zakończyli swoje kariery zawodowe. Można wymienić trzy specyficzne funkcje tego typu wolontariatu: a) wykorzystanie kwalifikacji zawodowych osób starych w pracy rozmaitych organizacji pozarządowych lub zespołach wolontariackich; b) zrealizowanie przez seniorów zaprzepaszczonego planów, niespożytkowanych talentów, zaniedbanych zainteresowań, które obowiązki rodzinne i zawodowe przesunęły w sferę niespełnionych aspiracji; c) ludzie starzy nie chcą być zepchnięci w samotną ciszę, pragną zachować sprawność fizyczną i psychiczną, uczestniczyć w nurcie życia społecznego i towarzyskiego, niekiedy chcą też zostawić po sobie ślad w pamięci otoczenia, dalszego niż rodzina i przyjaciele.

W rozdziale IV przedstawiono uwarunkowania społeczno-kulturowe sytuacji seniorów, a zwłaszcza stosunek społeczeństw do ludzi starych i do starości, stereotypowy wizerunek seniorów i dyskryminacja osób starych (ageizm). Postawy wobec osób starych są oczywiście uwarunkowane kulturowo, co wynika z wielu badań antropologicznych, etnologicznych i historycznych. We współczesnych cywilizacjach stosunek do starości zależy głównie od ogólnie przyjętej hierarchii wartości. Tam, gdzie do wartości naczelnych zalicza się mądrość życiową, starość jest ceniona i szanowana. Tam zaś, gdzie wartościami naczelnymi stają się młodość, kult ciała i pomnażanie dóbr materialnych osoby stare straciły swą wysoką pozycję i znalazły się w jednej z najsłabszych grup społecznych. Dyskryminacja ludzi starych ma miejsce szczególnie w społeczeństwach zachodnich, mających obsesję młodości. Przeciwdziałanie stereotypom, uprzedzeniom, dyskryminacji osób starych wpływa

nie tylko na poprawę ich sytuacji w społeczeństwie, ale także sprzyja racjonalnemu gospodarowaniu ich potencjałem. Pozytywnych przykładów przeczących stereotypowi schorowanego, nieużytecznego i biernego seniora jest wiele, od aktywności edukacyjnej w uniwersytetach trzeciego wieku, poprzez działania na rzecz rodzinnej integracji trzech pokoleń, do działalności wolontariackiej.

Należy zauważyć, że każdy młody człowiek powinien przez pewien czas pracować z ludźmi starymi, gdyż wzbudzają podziw w zmaganiu się z problemami życia codziennego, ale również dlatego, żeby zobaczyć, co czeka ewentualnie każdego z nas. Jednak gdy pytam studentów na zajęciach z gerontologii społecznej, jak wyobrażają sobie własną starość, to z reguły albo odpowiadają, że w ogóle sobie jej nie wyobrażają i o tym nie myślą, albo odczuwają lęk przed zniedołężnieniem (chorobami, zwłaszcza otępiennymi), samotnością i biedą.

Część metodologiczna (rozdział V) zawiera założenia metodologiczne i organizację badań własnych: przedmiot i cele badań, problemy badawcze, metody, techniki i narzędzia badawcze, ogólna charakterystyka terenu badań i dobór próby, organizacja i przebieg badań. Nie mam zastrzeżeń do tego rozdziału pracy.

W części empirycznej (rozdział VI) zaprezentowano analizę i wyniki przeprowadzonych badań własnych, charakterystykę badanej grupy – słuchaczy wybranych uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce i w Republice Czeskiej, a także porównanie próby badawczej tych dwóch państw. Celem analiz była diagnoza sytuacji ludzi starych w obu krajach, a także możliwości zastosowanie wyników w praktyce. Cytaty z wypowiedzi ankietowych zamieszczone w tej części pracy nie zostały opatrzone numerem porządkowym i symbolem miasta, w którym mieszka respondent.

Autorka oparła część empiryczną przede wszystkim na badaniach ilościowych. Szkoda, że nie zostały, choćby w ograniczonym zakresie, przeprowadzone badania jakościowe, a mianowicie po kilka otwartych wywiadów pogłębionych ze słuchaczami i wykładowcami uniwersytetów trzeciego wieku, co pozwoliłoby wzbogacić wnioski wyprowadzone na podstawie zestawień statystycznych. Są to dwa przeciwstawne sobie podejścia, lecz nie wykluczają się nawzajem i mogą być traktowane jako komplementarne wobec siebie. Przecież w badaniach jakościowych możliwe jest podjęcie tematów wykraczających poza to, co obiektywne i mierzalne, co pozwala na podejmowanie zagadnień związanych z ocenami, wartościami i przeżyciami. W badaniach jakościowych nie szuka się zależności przyczynowo-skutkowych, ale dąży się do rozumienia, które polega na

uprzytomnieniu sobie, co myślą i czują respondenci, jakie motywy kierują ich działaniem, jak pojmują oni sens swoich działań, do czego one im w ich przekonaniu służą.

Jednym z ciekawych wątków podjętym w części empirycznej jest znacząca rola sztuki w indywidualnym rozwoju i w działaniach edukacyjnych. Przecież posługuje się ona uniwersalnym językiem przeżyć, potrafi oddać w sobie wszystkie treści nie gubiąc niczego z ich emocjonalnej wymowy. Dlatego też to wielkie zadanie cywilizacyjne sztuka spełnia poprzez mobilizowanie sumień, inspirowanie wyobraźni. Nietrudno również zrozumieć, że sztuka zawierająca w sobie nieraz ogromny ładunek bólu, pełna dramatycznego napięcia i niepokoju wzbogaca wewnętrznie człowieka, który ją przeżywa i pomaga mu zrozumieć dramat ludzkiego życia. To właśnie sztuka w swoich formach i treściach szczególnie trudnych i złożonych powraca niejako do problemów życia, poszukuje ich sensu w pozornym bezsensie, ich wielkości w konfliktach i dramatach. Taka sztuka pokazuje człowieka, który w tym szczególnym uwikłaniu odnajduje prawdę o sobie i świecie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że uniwersytety trzeciego wieku pełnią ważną rolę edukacyjną, bo przyczyniają się do poszerzania wiedzy i umiejętności, wypełnienia wolnego czasu, utrzymywania więzi towarzyskich oraz stymulacji psychicznej i fizycznej, a także znacznie przeciwdziałają samotności seniorów oraz pozwalają na postrzeganie starości jako naturalny proces i kolejny rozwojowy etap życia, zaś istotnymi wartościami promowanymi w ramach tych placówek są aktywność i samorządność.

Zakończenie zawiera uwagi końcowe, podsumowanie podjętych w pracy zagadnień i wnioski z badań własnych – wskazanie różnic i odmienności wybranych dwóch grup.

Podsumowując, recenzowane opracowanie mgr Klaudii Maksym-Dąbrowskiej jest ważnym głosem w pedagogice społecznej. Został przedstawiony w nim proces starości i sytuacja człowieka starego, a szczególnie optymalne wspomaganie rozwoju osób starych oraz wspieranie ich zasobów i potencjału, który związany jest z kształtowaniem korzystnych warunków społeczno-kulturalnych. Należą do nich przede wszystkim:

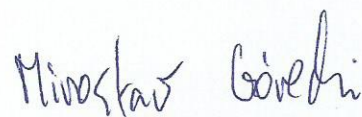
- upowszechnianie wiedzy (edukacji) gerontologicznej (rozumienie specyfiki, potrzeb i deficytów ludzi starych) i traktowanie starości jako naturalny proces;
- promowanie aktywnego i zdrowego stylu życia nie tylko wśród ludzi starych, lecz też pozostałych grup społecznych;
- kształtowanie pozytywnych postaw wobec starości i seniorów poprzez organizowanie rozmaitych zajęć w placówkach edukacyjnych i społeczne kampanie edukacyjne, a także postrzeganie populacji ludzi starych nie jako uciążliwy problem, ale jako wyzwanie i szansę na pożyteczne współbycie (np. rozwój tzw. srebrnej gospodarki czy

- wolontariat seniorów);
- integracja międzypokoleniowa, która umożliwia różnym grupom wiekowym na zrozumienie przez obserwację i uczestnictwo zmian zachodzących w życiu osób starych. Pogłębia ją wzajemne uczenia się przez dialog międzypokoleniowy nastawiony na obustronny przekaz wiedzy, tradycji i oglądu dawnego świata z jednej strony oraz o współczesnych procesach cywilizacyjnych i kulturowych z drugiej strony;
 - organizowanie wsparcia społecznego i zabiegów pielęgnacyjno-opiekuńczych;
 - niedopuszczanie do marginalizacji, dyskryminacji, wykluczenia społecznego, segregacji osób starych i powstawania enklaw starości;
 - włączanie ludzi starych w życie społeczne m.in. poprzez zajęcia na uniwersytetach trzeciego wieku.

Oceniając formalną stronę pracy muszę stwierdzić, że nie została przeprowadzona dokładna korekta rozprawy, co skutkuje błędami interpunkcyjnymi, stylistycznymi i literowymi. Przypisy nie do końca zostały poprawnie sporządzone – nie zostały ujednolicone i powtarzane są ich pełne treści.

Przy ocenie pracy należy podkreślić, że Autorka podjęła problematykę rzadko podejmowaną na gruncie pedagogiki, wykorzystwała podstawową literaturę i trafnie zinterpretowała wyniki badań empirycznych. Dlatego, mimo wytkniętych usterek, wnoszę zgodnie z warunkami określonymi w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz.U. 2017, poz. 1789 ze zm.) o dopuszczenie mgr Klaudii Maksim-Dąbrowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 9 sierpnia 2023 r.

dr hab. Mirosław Górecki, prof. ucz.